

Соціальні комунікації

УДК 027:32.019:316.77(430)"1933/1945"+027:32.019:316.77(470+571:477)"2014/2025"

Дейнека Ярослав Анатолійович

молодший науковий співробітник

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Deineka Yaroslav

Junior Researcher

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

БІБЛІОТЕКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІДЕОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ В ТРЕТЬОМУ РЕЙХУ ТА РФ

LIBRARIES AS A TOOL OF IDEOLOGICAL CONTROL IN THE THIRD REICH AND THE RUSSIAN FEDERATION

Анотація. У статті досліджено використання бібліотек як інструменту ідеологічного контролю та пропаганди в нацистській Німеччині та сучасній росії на окупованих територіях України. Аналізуються механізми цензури, вилучення книг, формування списків "ідеологічно правильних" видань, запровадження пропагандистських заходів і заміна керівництва бібліотек. Визначено паралелі між політикою Третього Рейху щодо бібліотек і діями російських окупаційних адміністрацій після 2014 року. Досліджено наслідки такої політики для культурної спадщини, суспільної свідомості та інформаційної безпеки.

Ключові слова: публічні бібліотеки, пропаганда, цензура, ідеологічний контроль, Третій Рейх, російська окупація, вилучення літератури.

Summary. The article examines the use of libraries as a tool of ideological control and propaganda in Nazi Germany and modern Russia in the occupied territories of Ukraine. The mechanisms of censorship, book confiscation,

formation of lists of "ideologically correct" publications, introduction of propaganda measures and replacement of library management are analyzed. Parallels are identified between the Third Reich's policy towards libraries and the actions of the Russian occupation administrations after 2014. The consequences of such a policy for cultural heritage, public consciousness and information security are investigated.

Key words: *public libraries, propaganda, censorship, ideological control, Third Reich, Russian occupation, confiscation of literature*

Постановка наукової проблеми. Використання бібліотек як інструменту ідеологічного контролю є характерною рисою тоталітарних режимів. У нацистській Німеччині бібліотеки слугували для поширення націонал-соціалістичної ідеології через цензуру, вилучення книг та нав'язування "правильних" наративів. Аналогічні методи застосовує сучасна Росія на окупованих територіях України: вилучення української літератури, заміна бібліотечних фондів російською пропагандистською літературою, запровадження ідеологічного контролю над культурною сферою. Проблема використання бібліотек у війнах та окупаційних режимах залишається недостатньо вивченою. Аналіз історичних аналогій між політикою Третього Рейху і сучасною практикою РФ дозволяє краще зрозуміти механізми культурного впливу через контроль над інформацією, що є критично важливим у контексті збереження національної ідентичності та інформаційної безпеки України.

Актуальність дослідження. Контроль над бібліотеками в умовах воєн і окупацій є дієвим інструментом ідеологічного впливу, що використовувався як нацистською Німеччиною, так і сучасною росією. Вилучення "небажаної" літератури, цензура, формування пропагандистських фондів та призначення лояльного керівництва бібліотек — усе це сприяє маніпуляції суспільною свідомістю та знищенню

національної ідентичності. Сучасна війна РФ проти України супроводжується систематичним нищенням українських бібліотек, що потребує ґрунтовного вивчення історичних аналогій. Досвід політики Третього Рейху щодо бібліотек дає змогу зрозуміти довгострокові наслідки подібних практик та виробити стратегії захисту культурної спадщини. Дослідження є важливим для аналізу культурної експансії та інформаційної безпеки в умовах сучасної війни.

Метою дослідження є аналіз історичних та сучасних практик використання бібліотек як інструменту ідеологічного контролю, виявлення спільних рис між політикою Третього Рейху та росії на окупованих територіях України й оцінка їхнього впливу на культурну спадщину та інформаційну безпеку.

Аналіз попередніх досліджень. Історичні та інституційні засади використання бібліотек у системі ідеологічного контролю Третього Рейху ґрунтовно висвітлено у працях таких дослідників, як А. Ассман, У. Баур, М. Біркен, С. Флаховський, Г. Пайч, Ю. Зеєфельдт, Л. Зіре, Г. Б. Ціммерманн, М. Ф. Стіг-Далтон, К. Е. Стердж, В. Шредер, Д. Велч, Р. Кнут. Вони показали механізми централізованого кураторства над культурними інституціями, формування «правильних» фондів і виставкових практик, а також роль списків забороненої літератури як інструменту нормування доступу до знань. Проблематика спалень книжок, конфіскацій та реституції бібліотечних колекцій розроблялася насамперед П. К. Грімстед, М. Пулен, Д. Фішман, М. Інтратор, В. Б. Рейвордом, Ф. Франціоні, А. Стрекер, Е. М. Цукером. Ці автори простежують ланцюг від насильницького вилучення й переміщення фондів до міжнародно-правових і професійних процедур повернення та збереження культурної спадщини. Сучасний вимір політики Російської Федерації щодо бібліотек на тимчасово окупованих територіях України представлено в роботах О. Бруй, Т. Чорної, Ю. Госарт, О. Сербіна, В. Пашкової, Н. Кашеварової, Т. Карєвої, Н. Малолетової, Г. Нудищук, О.

Боярінової, О. Салати, Л. Дубровіної, а також у студіях Г. Россолінського-Лібе, Б. Бомана, Ю. Юрчук. Дослідники фіксують вилучення українських видань, заміщення фондів пропагандистською продукцією, організацію ідеологічних заходів у бібліотеках і форми місцевого опору та «інфоспротиву». Правові рамки оцінки цих практик — від злочинів проти культурної спадщини до кваліфікацій, дотичних до геноцидного наміру і культурних прав — опрацьовано у працях Д. Азарова, Д. Коваля, Г. С. Нуріджанняна, В. Венгера, Ф. Франціоні, А. Стрекер, М. Інтратор, Дж. Паудерлі. Їхні підходи окреслюють, як бібліотечні політики в тоталітарних і неоімперських контекстах стають предметом міжнародно-правової відповідальності. Психологічні та соціальні ефекти індоктринації через бібліотеки, включно з довготривалим впливом пропаганди на уявлення та пам'ять, аналізують Н. Войтлендер, Х.-Й. Вот, К. Постоутенко, А. Котлярчук, Д. Велч, Ю. Юрчук, М. Тяглий. Ці студії демонструють, як контроль читання і культурних практик формує «єдиний» інформаційний простір, знижує критичність сприйняття та підтримує репресивні політичні порядки. У сукупності праці наведених авторів забезпечують порівняльну перспективу для дослідження бібліотек як інструменту ідеологічного контролю — від нацистської Німеччини до сучасної РФ на окупованих територіях України — і задають методологічну рамку для подальшого аналізу інституційних механізмів, правових кваліфікацій та суспільних наслідків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Публічна бібліотека — це не просто сховище книжок, а індикатор типу влади: за її правилами доступу, комплектування й публічної комунікації читається політичний порядок. Там, де в основі стоїть відкритість і свобода вибору носіїв, формується середовище рівного доступу — такою задумувалася веймарська концепція «Einheitsbücherei», що поєднала соціальну місію з медіагнучкістю [30]. Там, де культура централізується й нормується через кадрові фільтри

та списки дозволеного/забороненого, бібліотека перетворюється на механізм ідеологічного добору — цю траєкторію задали нацистські індекси «шкідливого й небажаного» друку та обов’язкові переліки для публічних фондів [27; 28; 35]. Нарешті, на сучасних тимчасово окупованих територіях України простежується подібна зв’язка адміністративних рішень і символічних жестів: вилучення українських книжок, нав’язування програм і масові заміщення фондів [12; 22]. У цій рамці ключовим критерієм якості системи стає здатність бібліотеки зберігати відкритий, інклюзивний характер відповідно до професійних стандартів і етичних норм — тобто залишатися «локальною брамою до знання» незалежно від політичних циклів.

Ця концептуальна рамка перетворює історичні сюжети на порівнювані випадки. У фокусі залишаються три ключові параметри, за якими ми вибудовуємо подальший аналіз. По-перше, правовий режим доступу: від відкритої *Einheitsbücherei* з медіагнучкістю та рівним входом — через нормативні переліки й професійні фільтри Третього Рейху — до сучасних адміністративних обмежень і заміщень фондів на тимчасово окупованих територіях України. По-друге, механізми добору/вилучення: негативні списки та «позитивні» обов’язкові набори (*LSUS* і «*Pflichtbestand*») [28; 35] у нацистській моделі зіставляються з практиками вилучення українських книжок і централізованих завозів «правильної» літератури на тимчасово окупованих територіях України; натомість у веймарській моделі на перший план виходить свобода вибору носіїв, що обмежує можливості ідеологічної селекції. По-третє, комунікативні практики: виставки, ритуали, юнацькі серії — тобто способи закріплення нормативного канону в публічному просторі — читаються як індикатори того, чи бібліотека лишається нейтральним посередником, чи стає інструментом пропаганди. У такій оптиці Веймар — це інклюзивність і відкритий доступ; Третій Рейх — заміна «єдності доступу» «єдністю змісту»; сучасні тимчасово окуповані

території України — відтворення аналогічної логіки актуальними на сьогодні методами та засобами окупаційної адміністрації. Там, де переважають реєстри вилучень і «позитивні каталоги», читання редукується до маркера лояльності; там, де пріоритет надано вільному доступу, читання повертає собі статус громадянської компетенції. Ключовим є зв'язок між принципом відкритої бібліотеки, юридичною інституціоналізацією цензури та кадровими «ситами»: саме він породжує алгоритм витіснення української книжки, мови й пам'яті, тоді як противагу становлять професійні та правові інструменти, що дозволяють бібліотеці зберігати статус «локальної брами до знання» попри політичний тиск.

У Веймарській республіці професійна доктрина публічної бібліотечної справи формувалася довкола ідеї «Einheitsbücherei» — єдиної публічної бібліотеки з вільним доступом і свободою вибору носіїв, що поєднувала соціальну місію з технологічною відкритістю [30]. Важливо, що «єдність» у цій формулі не означала централізованої одноманітності; ідеться радше про уніфікований стандарт доступності, який мав забезпечити рівні можливості користування знанням для соціальних груп, що до Першої світової війни традиційно були «на периферії» освітнього простору — робітників, жінок, підлітків, мігрантів. «Вибір носіїв» також не був технічним доповненням: періодика, брошури, блакитні бібліотеки, читальні зали і «малі форми» давали змогу швидше реагувати на інформаційні потреби індустріального міста, де цикл знання ставав дедалі динамічнішим. Саме зв'язка «соціальна місія + медіагнучкість» пояснює, чому веймарська публічна бібліотека могла одночасно бути й «порталом до минулого», і лабораторією сучасності. При цьому корисно розрізняти «єдність доступу» і «єдність змісту»: уніфікувався не канон, а право на зустріч із канonom у різних форматах і на різних соціальних щаблях; саме така логіка зближує Веймар із сучасною моделлю публічної бібліотеки як «локальної брами до знання» і простору безперервної освіти.

Масштаб і соціальна спрямованість мережі підтверджуються обліком робітничих бібліотек: близько 2 500 установ із сукупним фондом понад 1 млн томів [29]. Це число важить не лише кількісно. Сукупна логіка полягала в тому, що бібліотека «внизу» — цехова, фабрична, кооперативна — утворювала місцеву екосистему текстів, у якій читач не був пасивним споживачем готового канону, а співтворцем локального порядку читання. Саме тут, в індустріальному середовищі, книжка ставала «соціальною технологією»: від освітніх курсів до гуртків самоосвіти, що працювали на підвищення кваліфікації та участі у громадському житті. Про ступінь інтелектуальної толерантності свідчить кейс Гери, де три чверті фонду центральної освітньої бібліотеки були визначені як «марксистські» [29]. Йдеться не про домінування однієї догми, а про те, що бібліотека віддзеркалювала реальний спектр ідей, затребуваних місцевою спільнотою. Інакше кажучи, інституція не перекроювала попит під «правильно сформований» смак, а дозволяла користувачеві зустрітися з контраверсійним.

Для порівняння, сучасні правові рамки України кодифікують багаторівневу типологію мережі, запроваджують місцеву державну реєстрацію бібліотек, прямо забороняють ідеологічне вилучення документів і встановлюють застосування Типових правил як бази локальних регламентів [38; 40]. Ця конструкція поєднує вертикаль гарантій (заборона ідеологічних вилучень як запобіжник «на вході») з горизонтальною відповідальності (локальні правила як інструмент адаптації під конкретну громаду). Вона інституційно робить складнішим перетворення бібліотеки на механізм учинення ідеологічних чисток, бо «правило проти вилучень» діє як спільна межа для різних політичних циклів і місцевих адміністрацій.

Монополізацію культурної сфери у Третьому Рейху юридично закріпили Закон про Імперську палату культури від 22.09.1933 [26] та Перша постанова від 01.11.1933 [25]. § 3 закону проголошував місію «плекати

німецьку культуру... для народу і рейху», § 10 уповноважував галузеві палати відмовляти у прийомі та виключати членів — фактично створювався кадровий фільтр у культурних професіях; міністр народної освіти й пропаганди отримував право видавати «закони і загальні адміністративні розпорядження», що розмивало межу між правом і політичною доцільністю. На рівні механізмів діяла подвійна «рама»: кадрова (допуск/виключення з професійної корпорації) і контентна (допуск/заборона текстів). Як складова RKK, Імперська палата літератури (RSchK) запровадила індекси «шкідливого й небажаного» друку, які стали підставою для бібліотечних вилучень і фактично позбавляли виключених авторів права на легальне видання [27; 28]. Паралельно формувався «Pflichtbestand» — обов’язковий реєстр назв для публічних бібліотек і читальних зал, який стандартизував фонди згідно з ідеологічними вимогами [35]. У термінах інституційного дизайну це означало, що «негативний» список (що прибрати) і «позитивний» список (що поставити) утворюють єдину систему керування каноном.

Хронологія централізованої цензури дозволяє побачити, як «інструмент» трансформувався в «інституцію». Перша «Schwarze Liste» 16.05.1933 [4] задала прецедент вказівного переліку; «Verordnung über schädliches und unerwünschtes Schrifttum» від 25.04.1935 надала таким перелікам офіційної сили; загальнодержавні «Liste des schädlichen und unerwünschten Schrifttums» 1938/1939 із розділом «III. Verlage, deren Gesamtproduktion verboten ist» завершили нормативну кодифікацію механізму [27; 28]. Кількісні параметри також промовисті: перший випуск LSUS загальнодержавного значення вийшов накладом близько 13 000 примірників, включала 3 601 індивідуальну назву та 524 загальні заборони [3]. Це не просто «чорний список», а інструмент масового адміністрування: тиражований документ, який канонізує заборону і перетворює її на щоденну процедуру бібліотекаря. Критерії «правильної» преси, закріплені

«Schriftleitergesetz» [1] (зокрема вимога «арійського походження»), підпорядковували редакційну практику расово ідеологічним нормам, замкнувши цикл «хто допущений — той формує допустиме».

Кадрове «вирівнювання» (Gleichschaltung) мало і власну статистику, і власну логіку. Після 1933 року керівництво найбільших державних і університетських бібліотек системно замінювали на партійно лояльних осіб; у зведених списках директорів Пруської державної бібліотеки, Баварської державної бібліотеки, Німецької національної бібліотеки та університетських бібліотек фіксуються численні позначки «Член НСДАП» із роками вступу [8]. Це означало не просто «ідеологічну лояльність» персоналій, а перетворення всіх операцій — від комплектування до експозиційної політики — на керовану частину пропагандистського процесу. Показовим є Гамбург: у 1933–1943 роках міська бібліотека організувала 29 виставок, подовжувала години роботи, проводила окремі сеанси для осередків НСДАП; для «Der Ewige Jude» було використано рукопис і лист Г. Гейне, а «Das Buch des Führers» демонструвала всі німецькі видання «Mein Kampf» [37]. Такі виставкові формати працювали як символічне підкріплення нормативного каркасу «негативних» списків (LSUS) і «позитивного» «Pflichtbestand», переводячи адміністративні вимоги у впізнавані публічні ритуали [27; 35]. Бібліотека стає не нейтральним посередником, а комунікативною платформою режиму — і зараз це безпосередньо суперечило б сучасному міжнародному праву [13; 18; 31].

Юнацька індоктринація доповнювала цю систему як «канал раннього впливу». Серії Kriegsbücherei der deutschen Jugend [20] виходили «за дорученням» керівництва Гітлер'югенду і за підтримки вермахту; дитячі антисемітські видання Ельвіри Бауер і Юліуса Гімера («Trau keinem Fuchs...», «Der Giftpilz») кодифікували образ «ворожості» в жанрі «навчання» [2; 11]. Це поєднання інституційної легітимності

(бібліотека/виставка) і афективного навчання (дитяча книжка) формувало тривалий когорний ефект, засвідчений емпірично: у поколінь, соціалізованих у нацистській системі, рівень антисемітизму залишався вищим навіть після 1990-х [36]. Символічним початком «очищення» стали організовані студентські спалення книжок 10.05.1933 — вони відбулися у кількох десятках університетських міст, за заздалегідь укладеними графіками і «чорними списками», що перетворило ритуал на механізм публічної нормалізації заборони [34]. Далі «нові межі» підтримувалися не стільки новими ритуалами, скільки щоденними інструкціями й перевітками, що нормували практику добору.

Масштаб вилучень у Третьому Рейху набув індустріальних рис. Управління імперської безпеки (RSHA), наприклад, «зібрало» 2–3 млн книг; ще до його створення «єврейська» бібліотека СД налічувала близько 300 тис. томів [5]. Ці цифри означають втрату не тільки примірників, а цілих «ланцюгів пам’яті»: каталоги, екслібриси, локальні історії комплектування. Повоєнна реституція — наприклад, повернення до Франції близько 773 тис. примірників — була спробою не просто «повернути книги», а відновити культурні траєкторії спільнот [24]. Водночас союзники, ухваливши Наказ Контрольної ради № 4 [6] про конфіскацію нацистської та мілітаристської літератури, уникали «амнезії джерел»: пропагандистські матеріали належало зберігати окремо без доступу. Це рішення збалансовувало безпеку публічного простору читання і потребу в доказовій базі для осмислення/судового переслідування. Нюрнберзький вирок додатково описав «ефективний контроль» міністерства пропаганди над пресою, радіо, кіно і видавництвами, включно зі щоденними директивами під особистим наглядом Й. Геббельса [19].

Аналогії такої політики можна знайти на тимчасово окупованих територіях України. У Криму після 2014 року зафіксовано «майже 85%» падіння частки учнів, які навчалися українською, — це опосередкований

індикатор витіснення україномовного контенту зі шкільних фондів і програм [23]. Після 2022 року впроваджувалися щотижневі ідеологічні заняття, обмеження української мови до ≤ 3 год/тиж., централізоване завезення щонайменше 5 млн і додатково 2,5 млн російських підручників, а також конфіскації/спалення українських матеріалів; щодо освітян фіксувалися тиск і катування, зокрема електрошок [12]. Якщо скласти це в один алгоритм, то отримаємо знайому послідовність: негативний список («зняти»), позитивний список («поставити»), адміністративна дисципліна («змусити»), демонстративний символізм («показово покарати»). ООН констатувала вилучення українських книжок і символів, нав'язування російських освітніх програм, закриття онлайн уроків, втягування дітей у «патріотичні» об'єднання та тиск на вчителів і батьків [22]. Паралельно фіксуються контрпрактики з боку бібліотечних і шкільних спільнот: приховане збереження видань, «таємні обміни» підручниками, неформальні сховища — мережеві ходи, що підтримують безперервність доступу до знань попри ризик обшуків [9; 10]. Заміщення фондів відбувалося «оптовими» поставками (до ОРДЛО — близько 2,5 млн російських книжок) і паралельним очищенням українських полиць; у підсумку зафіксовано пошкодження/знищення великої кількості бібліотек [12; 21]. Як повідомляє Міністерство культури та інформаційної політики України, станом на 26 червня 2023 року внаслідок повномасштабного вторгнення Росії було пошкоджено 1582 об'єкти культурної інфраструктури, не враховуючи пам'яток культурної спадщини; 585 з них було знищено. Найбільших втрат культурної інфраструктури зазнали Донецька, Херсонська, Харківська, Київська, Миколаївська, Запорізька, Сумська та Луганська області. Пошкоджено 598 бібліотек та 84 музеї та галереї [9]. Водночас станом на оновлення 18.08.2025 ЮНЕСКО підтвердила ураження щонайменше кількох десятків бібліотек і одного архіву — однак потрібно пам'ятати, що це лише консервативна нижня межа видимих руйнувань [33]. Оцінити

розмір знищених колекцій важко, але випадки навмисного знищення книг та бібліотек були поширеними. З окупованої Донецької області було вилучено понад 9500 українських книг; Луганськ втратив свої чотири бібліотеки, а також понад 180 000 книг через знищення. За особистим свідченням біженця в Михайлівці, Запорізька область, спалювання книг у цьому селі тривало понад тиждень.

У цих жахливих умовах бібліотекарі взяли на себе роль захисників інформаційного простору держави. Бібліотеки були одними з перших установ, які знову відкрилися на початку війни, і продовжують функціонувати для впровадження державної інформаційної політики та допомоги цивільному населенню. Публічні бібліотеки допомагають захищати інформаційні системи та дані, обслуговують внутрішньо переміщене населення, документують воєнні злочини та підтримують Збройні Сили. Під час окупації Херсонської області бібліотекарі ховали українські книги та символіку, ризикуючи своїм життям.

Бібліотеки Донецької області, що збереглися, продовжують працювати, незважаючи на тривалі військові дії, підтримуючи читання, щоб протистояти російській пропаганді, повідомляє адміністрація Донецької області. Серед тих, що втратили свої будівлі та колекції, деякі функціонують як переміщені установи, співробітники яких знайшли домівки по всій Україні. Статистику важко отримати з регіонів бойових дій; Благодійний фонд «Бібліотечна країна» повідомляє, що 193 бібліотеки Донецької області працювали на офлайн- та онлайн-платформах. Переміщені луганські бібліотекарі організували «Мандрівний культурний притулок Луганська» разом зі своїми місцевими колегами в Черкасах та Дніпрі. Вони проводили публічні лекції, музичні та мистецькі заходи в місцевих бібліотеках, щоб емоційно допомогти внутрішньо переміщеним особам з Луганської області та підтримувати соціальні зв'язки. Багато бібліотекарів опанували технології оцифрування, щоб зберегти культурну спадщину України [10].

Загалом, враховуючи окупацію частин Луганської, Херсонської, Запорізької та Донецької областей, неможливо підрахувати точну кількість об'єктів культурної інфраструктури, пошкоджених або знищених під час бойових дій та окупації [21].

На рівні міжнародного права ці практики конфіскацій, індоктринації та мовної дискримінації входять у пряму колізію з гарантіями свободи вираження та доступу до інформації [15; 31], заборонаю дискримінації в освіті [32], стандартами цілей освіти дитини [39] і нормами захисту цивільних в окупації [14]. Юриспруденція МКС щодо посягання на культурні об'єкти (справа Al Mahdi) підкреслює кримінальну відповідальність за нищення культурної спадщини, а стратегічні документи ЄС вимагають інституційної стійкості до гібридних загроз і дезінформації [7; 16; 17]. Релевантна відповідь для бібліотечної політики — не дзеркальна «заборона у відповідь», а інституційно гарантована відкритість: прозорі процедури комплектування, документи збереження і аварійні плани, етичні кодекси, що роблять «вилучення за ідеологією» технічно неможливим, а оцифрування і мережеві сховища — стандартом. Операційно це означає пріоритизацію рятування фондів, дублювання в цифровій формі, уніфіковані метадані й ланцюги довіри для релокації/повернення, а також публічні формати читання, що відновлюють спільний досвід тексту в травматичних умовах.

Підсумовуючи, історичний контраст між «соціальною відкритістю» Веймара та «тотальним адмініструванням канону» у Третьому Рейху показує просту закономірність: там, де бібліотека перетворюється на інструмент політичного добору й ексклюзії, руйнується публічне мислення та колективна пам'ять. Сучасні практики на тимчасово окупованих територіях України — від вилучення та спалення книжок до масового завезення ідеологічних підручників і тиску на педагогів — відтворюють впізнавану комбінацію адміністративних і символічних засобів, знайому з

історії 1930 х. В українських умовах відповідь полягає в поєднанні правової непохитності (заборона ідеологічних вилучень і пріоритет прав людини), професійної етики (нейтральність доступу, збереження, інклюзивність), технологічної інновації (оцифрування, мережеві сховища, плани готовності) та міжнародної кооперації (реституція, грантові лінії, видимість української книги), що й становить ядро стійкої бібліотечної політики.

Висновки: У підсумку можна вважати обґрунтованим, що тип публічної влади верифікується через інституційний дизайн бібліотек. Порівняльний аналіз бібліотечних політик Веймара, Третього Рейху та сучасної Росії на окупованих територіях України виявляє стабільний причинний ланцюг: там, де пріоритетом є відкритий доступ і медіагнучкість, бібліотека зберігає статус «локальної брами до знання»; там, де діють кадрові фільтри та негативно-позитивні списки, вона перетворюється на механізм ідеологічного добору. Наукова новизна полягає у введенні аналітичної опозиції «єдність доступу» vs «єдність змісту», що дозволяє формалізувати індикатори режимності: правовий режим доступу, механізми добору/вилучення, комунікативні практики. Доведено, що поєднання кадрових «сит» із нормативними переліками створює самопідтримну систему, яка нормує канон та знижує плюралізм; у правовій площині такі практики суперечать міжнародним гарантіям свободи вираження й недискримінації в освіті. Практичне значення полягає у політиках стійкості: загальнообов’язкова заборона ідеологічних вилучень, прозора політика комплектування, протоколи збереження й оцифрування, уніфіковані метадані для релокації/реституції, етичні кодекси та публічні формати читання, а також міжнародна кооперація і грантові лінії. Обмеження дослідження полягають у фрагментарності статистики вилучень і пошкоджень фондів на тимчасово окупованих територіях України. Подальші студії мають поєднати польові опитування з повнотекстовим аудитом каталогів і квазіекспериментальним вимірюванням ефектів «позитивних»

списків. Таким чином, бібліотека з відкритим, інклюзивним режимом і професійною автономією є ключовим бар’єром проти політичної інженерії пам’яті; там, де її заміщують ідеологічні реєстри, деградують громадянська компетенція й колективна пам’ять.

Література

1. ALEX (Österreichische Nationalbibliothek). Deutsches Reichsgesetzblatt Teil I 1933, Nr. 111, S. 713. Wien: Österreichische Nationalbibliothek. URL: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?apm=0&aid=dra&datum=19330004&seite=00000713&zoom=2> (дата звернення: 20.09.2025).

2. Bauer E. Trau keinem Fuchs auf grüner Heid und keinem Jud bei seinem Eid. Nürnberg: Stürmer-Verlag, 1936. 46 S. URL: <https://ia801305.us.archive.org/35/items/Bauer-Elvira-Trau-keinem-Fuchs-auf-gruener-Heid/BauerElvira-TrauKeinemFuchsAufGruenerHeidUndKeinemJudBeiSeinemEid193646S.Scan.pdf> (дата звернення: 20.09.2025).

3. Baur U. Literarisches System in Österreich 1933/1938–1945: Zensur und Förderung – Literarische Vereine – Anthologien. Wien: Böhlau, 2021. URL: <https://doi.org/10.7767/9783205212355> (дата звернення: 20.09.2025).

4. Bircken M., Peitsch H. (Hrsg.). Brennende Bücher: Erinnerungen an den 10. Mai 1933. Potsdam: Brandenburgische Landeszentrale für politische Bildung, 2003. 160 p. URL: <https://www.politische-bildung-brandenburg.de/system/files/publikation/pdf/brennende%20Buecher.pdf> (дата звернення: 20.09.2025).

5. Cohen J.-M., Heimann-Jelinek F., Weinberger R. J. Handbook on Judaica Provenance Research: Ceremonial Objects. Conference on Jewish Material Claims Against Germany, 2018. URL: <https://art.claimscon.org/wp->

content/uploads/2018/02/Judaica-Handbook-2.7.2018-web.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

6. Control Council for Germany. Official Gazette of the Control Council for Germany. Vol. III, No. 7. Order No. 4: Confiscation of Literature and Material of a National Socialist and Militarist Nature. Berlin, 1946. 151 p. URL: https://tile.loc.gov/storage-services/service/l1/l1mlp/61035888_Volume-III/61035888_Volume-III.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

7. European External Action Service. A Strategic Compass for Security and Defence. 24.03.2022. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/strategic_compass_en3_web.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

8. Flachowsky S. Wissenschafts- und Bibliothekspolitik in der Zeit des Nationalsozialismus: Präsentation. Berlin: Preußische Staatsbibliothek, 30.01.2013. URL: https://staatsbibliothek-berlin.de/fileadmin/user_upload/zentrale_Seiten/faecher/dokumente/Buch_und_Bibliothekswesen/Flachowsky.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

9. Gol'din P., Zhukova O., Klymenko O., Horobets L., Nykyrsa T., Konstantinova V., Nikolaiev Y. Preserving Museum, Archival, Library, and Scientific Collections During the War: White paper. Science at Risk, 2024. URL: <https://scienceatrisk.org/storage/lp/119/4d633138fa82c99d48f77d45494d5f13ae29f056.pdf> (дата звернення: 20.09.2025).

10. Gosart U. Ukrainian Libraries: Fortresses of Information Resistance. Public Library Quarterly. 2024. doi:10.1080/01616846.2024.2414573. URL (OA): <https://www.academia.edu/124892890> (дата звернення: 20.09.2025).

11. Hiemer E. Der Giftpilz. [Excerpts; transl. R. L. Bytwerk]. German Propaganda Archive, Calvin University, 1938. URL: <https://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/thumb.htm> (дата звернення: 20.09.2025).

12. Human Rights Watch. Навчання в окупації: Примусова русифікація системи освіти на окупованих територіях України. Нью-Йорк: HRW, 2024. 72 с. URL: https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2024/06/ukraine_crd0624ukr%20web_0.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

13. IFLA/UNESCO. IFLA/UNESCO Public Library Manifesto. 1994. URL: <https://repository.ifla.org/bitstreams/2c4f3384-67da-4728-8a2e-117f86cbd495/download> (дата звернення: 20.09.2025).

14. International Committee of the Red Cross (ICRC). Geneva Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. 1949. Art. 50. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-50> (дата звернення: 20.09.2025).

15. International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR). 1966. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/ccpr.pdf> (дата звернення: 20.09.2025).

16. International Criminal Court (ICC). Judgment and sentence: The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi. 2016. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2016_07244.PDF (дата звернення: 20.09.2025).

17. International Criminal Court (ICC). Rome Statute of the International Criminal Court. 2011. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> (дата звернення: 20.09.2025).

18. International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA). IFLA Code of Ethics for Librarians and other Information Workers (Long version). 2012. URL: https://www.ifla.org/files/assets/faife/publications/IFLA%20Code%20of%20Ethics%20-%20Long_0.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

19. International Military Tribunal (IMT). Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal... Vol. I: Judgment. Nuremberg: IMT,

1947. URL:
https://crimeofaggression.info/documents/6/1946_Nuremberg_Judgement.pdf
(дата звернення: 20.09.2025).

20. Kriegsbücherei der deutschen Jugend. Berlin: Steiniger-Verlage, 1939–1945. (Серія воєнних брошур для молоді; 156 вип.). Довідково про склад і задум серії: Calvin University, German Propaganda Archive. URL <https://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/kbuch.htm> (дата звернення: 20.09.2025).

21. Luhansk Regional Human Rights Centre “Alternative”. Russian attack on Ukrainian libraries. 2023. 104 p. URL: https://www.alterpravo.org.ua/wp-content/uploads/2021/10/Russian-attack-on-Ukrainian-libraries_eng.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

22. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR). Human Rights Situation during the Russian Occupation of Territory of Ukraine and its Aftermath (24 Feb 2022–31 Dec 2023). 20.03.2024. 50 p. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-04/2024-03-20%20OHCHR%20Report%20on%20Occupation%20and%20Aftermath_EN.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

23. OSCE ODIHR; High Commissioner on National Minorities (HCNM). Report of the Human Rights Assessment Mission on Crimea, 6–18 July 2015. Warsaw: OSCE, 2015. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/2/180596.pdf> (дата звернення: 20.09.2025).

24. Poulain M. Spoliations et restitutions des bibliothèques françaises, 1940–1950. Bulletin des bibliothèques de France. 2015. URL: <https://numerabilis.u-paris.fr/medica/blog/wp-content/uploads/bbf-4-2015-spoliations-martine-poulain.pdf> (дата звернення: 20.09.2025).

25. Reichsgesetzblatt. Erste Verordnung zur Durchführung des Reichskulturkammergesetzes vom 1.11.1933. Verfassungen.de. URL:

<https://www.verfassungen.de/de33-45/kulturkammer33-v1.htm> (дата звернення: 20.09.2025).

26. Reichskulturkammergesetz (22.09.1933) Verfassungen.de. URL: <https://www.verfassungen.de/de33-45/kulturkammer33.htm> (дата звернення: 20.09.2025).

27. Reichsschrifttumskammer. Jahresliste des schädlichen und unerwünschten Schrifttums. 1939. Münster: ULB, 1939. URL: <https://sammlungen.ulb.uni-muenster.de/hd/periodical/pageview/2540106> (дата звернення: 20.09.2025).

28. Reichsschrifttumskammer. Liste des schädlichen und unerwünschten Schrifttums. Stand vom 31. Dezember 1938. Digit. ed. Münster: ULB, 1938. URL: <https://digitale-sammlungen.ulb.uni-bonn.de/periodical/structure/6670277> (дата звернення: 20.09.2025).

29. Schroeder W. „Arbeiter, fördert und unterstützt weiter eure geistige Rüstkammer“: Aufbau, Bedeutung und Zerschlagung der Arbeiterbibliotheken in Thüringen. Bonn: Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung, 2008. (Veröffentlichungen der Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung, Bd. 20). URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bibliothek/06299.pdf> (дата звернення: 20.09.2025).

30. Seefeldt J.; Syré L. Bibliotheken in Deutschland: Portale zu Vergangenheit und Zukunft. 6. Aufl. Hildesheim; Zürich; New York: Georg Olms Verlag, 2022. URL: https://bideutschland.de/wp-content/uploads/2022/12/Georg_Olms_Portale_GER_INH_2022_ebook.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

31. UN Human Rights Committee (HRC). General comment No. 34: Article 19: Freedoms of opinion and expression (CCPR/C/GC/34). 2011. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf> (дата звернення: 20.09.2025).

32. UNESCO. Convention against Discrimination in Education. 1960. Art. 1. URL: <https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/UNESCO%20Convention%20against%20Discrimination%20in%20Education.pdf> (дата звернення: 20.09.2025).

33. UNESCO. Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO. Оновл. 18.08.2025. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco> (дата звернення: 20.09.2025).

34. United States Holocaust Memorial Museum. Book Burning. Holocaust Encyclopedia. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/timeline-event/holocaust/1933-1938/book-burning> (дата звернення: 20.09.2025).

35. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. 2004. Bd. 52, H. 1. München: Institut für Zeitgeschichte. URL: https://www.ifz-muenchen.de/heftarchiv/2004_1.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

36. Voigtländer N.; Voth H.-J. Nazi indoctrination and anti-Semitic beliefs in Germany. Proceedings of the National Academy of Sciences. 2015. Vol. 112, No. 26. P. 7931–7936. doi:10.1073/pnas.1414822112. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC4491745/> (дата звернення: 20.09.2025).

37. Zimmermann G. B. Ausstellungen in Bibliotheken im Dienst der NS-Propaganda. AKMB-news. 2011. Jg. 17, Nr. 2. S. 25–30. URL: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/akmb-news/article/view/9229/3087> (дата звернення: 20.09.2025).

38. Про бібліотеки і бібліотечну справу: Закон України № 32/95-ВР від 27.01.1995 (із змінами). Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/32/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.09.2025).

39. Конвенція про права дитини, 1989. Стаття 29. База даних з міжнародного гуманітарного права МКЧХ. URL: <https://ihl->

databases.icrc.org/en/ihl-treaties/crc-1989/article-29 (дата звернення: 20.09.2025).

40. Про затвердження Типових правил користування бібліотеками в Україні: Наказ № 275 від 05.05.1999. Міністерство культури України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0449-99> (дата звернення: 20.09.2025).

References

1. ALEX (Österreichische Nationalbibliothek). Deutsches Reichsgesetzblatt Teil I 1933, Nr. 111, S. 713. Wien: Österreichische Nationalbibliothek. URL: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?apm=0&aid=dra&datum=19330004&seite=00000713&zoom=2> (access date: 20.09.2025).

2. Bauer E. Trau keinem Fuchs auf grüner Heid und keinem Jud bei seinem Eid. Nürnberg: Stürmer-Verlag, 1936. 46 S. URL: <https://ia801305.us.archive.org/35/items/Bauer-Elvira-Trau-keinem-Fuchs-auf-gruener-Heid/BauerElvira-TrauKeinemFuchsAufGruenerHeidUndKeinemJudBeiSeinemEid193646S.Scan.pdf> (access date: 20.09.2025).

3. Baur U. Literarisches System in Österreich 1933/1938–1945: Zensur und Förderung – Literarische Vereine – Anthologien. Wien: Böhlau, 2021. URL: <https://doi.org/10.7767/9783205212355> (access date: 20.09.2025).

4. Bircken M., Peitsch H. (Hrsg.). Brennende Bücher: Erinnerungen an den 10. Mai 1933. Potsdam: Brandenburgische Landeszentrale für politische Bildung, 2003. 160 p. URL: <https://www.politische-bildung-brandenburg.de/system/files/publikation/pdf/brennende%20Buecher.pdf> (access date: 20.09.2025).

5. Cohen, J.-M., Heimann-Jelinek, F., Weinberger, R. J. Handbook on Judaica Provenance Research: Ceremonial Objects. Conference on Jewish Material Claims Against Germany, 2018. URL: <https://art.claimscon.org/wp->

content/uploads/2018/02/Judaica-Handbook-2.7.2018-web.pdf (access date: 20.09.2025).

6. Control Council for Germany. Official Gazette of the Control Council for Germany. Vol. III, No. 7. Order No. 4: Confiscation of Literature and Material of a National Socialist and Militarist Nature. Berlin, 1946. 151 p. URL: https://tile.loc.gov/storage-services/service/l1/l1mlp/61035888_Volume-III/61035888_Volume-III.pdf (access date: 20.09.2025).

7. European External Action Service. A Strategic Compass for Security and Defence. 24.03.2022. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/strategic_compass_en3_web.pdf (access date: 20.09.2025).

8. Flachowsky S. Wissenschafts- und Bibliothekspolitik in der Zeit des Nationalsozialismus: Präsentation. Berlin: Preußische Staatsbibliothek, 30.01.2013. URL: https://staatsbibliothek-berlin.de/fileadmin/user_upload/zentrale_Seiten/faecher/dokumente/Buch_und_Bibliothekswesen/Flachowsky.pdf (access date: 20.09.2025).

9. Gol'din P., Zhukova O., Klymenko O., Horobets L., Nykyrsa T., Konstantinova V., Nikolaiev Y. Preserving Museum, Archival, Library, and Scientific Collections During the War: White paper. Science at Risk, 2024. URL: <https://scienceatrisk.org/storage/lp/119/4d633138fa82c99d48f77d45494d5f13ae29f056.pdf> (access date: 20.09.2025).

10. Gosart U. Ukrainian Libraries: Fortresses of Information Resistance. Public Library Quarterly. 2024. doi:10.1080/01616846.2024.2414573. URL (OA): <https://www.academia.edu/124892890> (access date: 20.09.2025).

11. Hiemer E. Der Giftpilz. [Excerpts; transl. R. L. Bytwerk]. German Propaganda Archive, Calvin University, 1938. URL: <https://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/thumb.htm> (access date: 20.09.2025).

12. Human Rights Watch. Navchannia v okupatsii: Prymusova rusyfikatsiia systemy osvity na okupovanykh terytoriiakh Ukrainy. New York: HRW, 2024. 72 p. URL:

https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2024/06/ukraine_crd0624ukr%20web_0.pdf (access date: 20.09.2025).

13. IFLA/UNESCO. IFLA/UNESCO Public Library Manifesto. 1994. URL: <https://repository.ifla.org/bitstreams/2c4f3384-67da-4728-8a2e-117f86cbd495/download> (access date: 20.09.2025).

14. International Committee of the Red Cross (ICRC). Geneva Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. 1949. Art. 50. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-50> (access date: 20.09.2025).

15. International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR). 1966. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/ccpr.pdf> (access date: 20.09.2025).

16. International Criminal Court (ICC). Judgment and sentence: The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi. 2016. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2016_07244.PDF (access date: 20.09.2025).

17. International Criminal Court (ICC). Rome Statute of the International Criminal Court. 2011. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> (access date: 20.09.2025).

18. International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA). IFLA Code of Ethics for Librarians and other Information Workers (Long version). 2012. URL: https://www.ifla.org/files/assets/faife/publications/IFLA%20Code%20of%20Ethics%20-%20Long_0.pdf (access date: 20.09.2025).

19. International Military Tribunal (IMT). Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal... Vol. I: Judgment. Nuremberg: IMT,

1947. URL:
https://crimeofaggression.info/documents/6/1946_Nuremberg_Judgement.pdf
(access date: 20.09.2025).

20. Konventsiiia pro prava dytyny, 1989. Statiiia 29. Baza danykh z mizhnarodnoho humanitarnoho prava MKChKh. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/crc-1989/article-29> (access date: 20.09.2025).

21. Kriegsbücherei der deutschen Jugend. Berlin: Steiniger-Verlage, 1939–1945. (Seriia voiennykh broshur dlia molodi; 156 vyp). Довідково про склад і задум серії: Calvin University, German Propaganda Archive. URL <https://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/kbuch.htm> (access date: 20.09.2025).

22. Luhansk Regional Human Rights Centre "Alternative". Russian attack on Ukrainian libraries. 2023. 104 p. URL: https://www.alterpravo.org.ua/wp-content/uploads/2021/10/Russian-attack-on-Ukrainian-libraries_eng.pdf (access date: 20.09.2025).

23. Ministerstvo kultury Ukrainy. Nakaz № 275 "Pro zatverdzhennia Typovykh pravyl korystuvannia bibliotekamy v Ukraini". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0449-99> (access date: 20.09.2025).

24. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR). Human Rights Situation during the Russian Occupation of Territory of Ukraine and its Aftermath (24 Feb 2022–31 Dec 2023). 20.03.2024. 50 p. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-04/2024-03-20%20OHCHR%20Report%20on%20Occupation%20and%20Aftermath_EN.pdf (access date: 20.09.2025).

25. OSCE ODIHR; High Commissioner on National Minorities (HCNM). Report of the Human Rights Assessment Mission on Crimea, 6–18 July 2015. Warsaw: OSCE, 2015. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/2/180596.pdf> (access date: 20.09.2025).

26. Poulain M. Spoliations et restitutions des bibliothèques françaises, 1940–1950. Bulletin des bibliothèques de France. 2015. URL: <https://numerabilis.u-paris.fr/medica/blog/wp-content/uploads/bbf-4-2015-spoliations-martine-poulain.pdf> (access date: 20.09.2025).

27. Reichsgesetzblatt. Erste Verordnung zur Durchführung des Reichskulturkammergesetzes vom 1.11.1933. Verfassungen.de. URL: <https://www.verfassungen.de/de33-45/kulturkammer33-v1.htm> (access date: 20.09.2025).

28. Reichskulturkammergesetz (22.09.1933) Verfassungen.de. URL: <https://www.verfassungen.de/de33-45/kulturkammer33.htm> (access date: 20.09.2025).

29. Reichsschrifttumskammer. Jahresliste des schädlichen und unerwünschten Schrifttums. 1939. Münster: ULB, 1939. URL: <https://sammlungen.ulb.uni-muenster.de/hd/periodical/pageview/2540106> (access date: 20.09.2025).

30. Reichsschrifttumskammer. Liste des schädlichen und unerwünschten Schrifttums. Stand vom 31. Dezember 1938. Digit. ed. Münster: ULB, 1938. URL: <https://digitale-sammlungen.ulb.uni-bonn.de/periodical/structure/6670277> (access date: 20.09.2025).

31. Schroeder W. „Arbeiter, fördert und unterstützt weiter eure geistige Rüstkammer“: Aufbau, Bedeutung und Zerschlagung der Arbeiterbibliotheken in Thüringen. Bonn: Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung, 2008. (Veröffentlichungen der Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung, Bd. 20). URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bibliothek/06299.pdf> (access date: 20.09.2025).

32. Seefeldt J.; Syré L. Bibliotheken in Deutschland: Portale zu Vergangenheit und Zukunft. 6. Aufl. Hildesheim; Zürich; New York: Georg Olms Verlag, 2022. URL: https://bideutschland.de/wp-content/uploads/2022/12/Georg_Olms_Portale_GER_INH_2022_ebook.pdf (access date: 20.09.2025).

33. UN Human Rights Committee (HRC). General comment No. 34: Article 19: Freedoms of opinion and expression (CCPR/C/GC/34). 2011. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf> (access date: 20.09.2025).

34. UNESCO. Convention against Discrimination in Education. 1960. Art. 1. URL: <https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/UNESCO%20Convention%20against%20Discrimination%20in%20Education.pdf> (access date: 20.09.2025).

35. UNESCO. Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO. Updated. 18.08.2025. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco> (access date: 20.09.2025).

36. United States Holocaust Memorial Museum. Book Burning. Holocaust Encyclopedia. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/timeline-event/holocaust/1933-1938/book-burning> (access date: 20.09.2025).

37. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakon Ukrainy "Pro biblioteky i bibliotechnu spravu" № 32/95-VR vid 27.01.1995 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/32/95-%D0%B2%D1%80> (access date: 20.09.2025).

38. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. 2004. Bd. 52, H. 1. München: Institut für Zeitgeschichte. URL: https://www.ifz-muenchen.de/heftarchiv/2004_1.pdf (access date: 20.09.2025).

39. Voigtländer N.; Voth H.-J. Nazi indoctrination and anti-Semitic beliefs in Germany. Proceedings of the National Academy of Sciences. 2015. Vol. 112, No. 26. P. 7931–7936. doi:10.1073/pnas.1414822112. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC4491745/> (access date: 20.09.2025).

40. Zimmermann G. B. Ausstellungen in Bibliotheken im Dienst der NS-Propaganda. AKMB-news. 2011. Jg. 17, Nr. 2. S. 25–30. URL: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/akmb-news/article/view/9229/3087> (access date: 20.09.2025).